

A VIZUALITÁS MINT KORUNK GYERMEKBETEGSÉGE

DOI 10.35402/kek.2024.5.12

Akár az európai kultúra történetéből indulunk ki, akár a személyiségfejlődésből, a képek helyét veszi át a leírt, a nyomtatott szöveg, az irodalom. A román és gótikus templomok falán a freskók képes történetek, a képregények ősei (nemegyszer még szöveges feliratok, szóbuborékok, szöveges szalagcskák is találhatóak), Biblia Pauperorum, a szegények bibliája az írástudatlanok számára. Ülnek a templomban, hallják, és többé-kevésbé nem értik a pap latin nyelvű felolvasását, éneklük a latin nyelvű zsoltárokat, akár egy isten háta megettől faluban, valahol a periferián, vagy akár a korai városokban, közel a centrumokhoz, s közben látják mindig ugyanazt a képet, képsorokat a templom falán, ugyanarról az isteni közvetítőről ugyanazokat a példázatokat. Az egyedi az univerzálisban legfeljebb a saját védőszentjük, a helyi közösség, a templomé, de az is olyan attribútumokkal, általános megjelenítésben, hogy a netán arra tévedő vándorlegények, kóbor mutatványosok és más idegenek is pontosan értsék, miről van szó. Kép-mutogatók, akik összetekert képsorokat bontanak szét, közismert erkölcsi prédikációkat, közszájon forgó fabulákat s leginkább ó- és újszövetségi történeteket megjelenítve: a mozinak az őse a kép-mutogató kikiáltók képsorainak és előadott szövegeinek együttese. Képzletük el-elkalandozik, megtöltik a látványt saját képzelgésekkel, átélte élményeikkel, vágyaikkal, legalábbis az adott keretek között, amennyit hitük, értékrendjük, szerepük engedélyez.

Kezdetben még a kódexekben is hangsúlyos szerepe van a képeknek, később már csak az iniciálékban. Az írott szó kevesek tulajdona, Berry hercege is inkább képes kalendáriumot rendel, s csak lassan terjed az írás a papoktól az arisztokráciát szolgáló világi értelmiséghez.

A könyvnyomtatást is Kínában találták fel, akár csak a plakátokat. Csakhogy a gyönyörű, lenyűgöző plakátokra (melyeket Phenjanban láttam kiállítva) a 2–3. századi koreai császárságnak semmi szüksége nem volt, nem akartak ők önmagukon kívül senkihez se szólani, üzenetet közvetíteni; egy hierarchikusan szervezett, abszolút centralizált társadalomban felesleges luxus a könyv is, a plakát is. A reformáció hozza magával a társadalmi nyilvánosságok iránti igényt. A piac és a templomtér újra fórum, mint

egykor a görög városállamokban. De ott még elég volt a beszéd, a közvetlen párbeszéd, a színház, az agóra, szemtől szemben terjedt az ismeret az istenek viselt dolgairól, a történelemről, az emberi viszonyokról, a létezés hétköznapi és ünnepi szabályozóiról. A reformáció, ha nem is a mai értelemben vett arctalan tömeghez kívánt szólni, de több emberhez, mint egy templomot használó közösség, egy zárt falusi közösség, vagy egy meghatározható, viszonylag zárt társadalmi csoport, rend, réteg. Már nem volt elég a prédikáció. Kifelé fordultak, a templomok falán megjelent sokszorosított grafikák, rézkarcok Luther és Kálvin manipulációs eszközei. Ahogy a kép mindig is az, a katolikus freskók is természetesen. Ezek között a plakátok között azonban egyre több a hirdetés, a szöveges, feliratos.

Kell tudni olvasni. A polgárságnak, a kereskedőknek, az utazóknak, a meglendült, mozgásban jött világ követeinek. A templomokban lemeszelik a freskókat. A kép elveszti kizárólagosan szakrális, vallási funkcióját. Freskók, szekkek, fali képek helyett táblaképekkel lesznek tele – előbb nem a templomok, hanem a lakások, az üzletek, a mindennapi létezés keretei, székelyei. A táblakép individuális igényeket szolgál, s a hétköznapit emeli a nem mindennapi szintjére.

Az ellenreformáció ellentámadása a barokk, az első elsöprő mértékű képtermeles, a mai szórakoztató-, szolgáltatóipar képdömpingjének csírái itt növekszenek, burjánzanak, de itt még szó sincs kiüresedésről, lobog a magasra hevített hit expresszív, szívbe markoló lángja, a mai giccs számos kelléke itt s ekkor alakul ki. A reformáció járja a maga útját, társadalmi hozadéka az újság, az írásra, írásos hírközlésre, verbális információra alapozott sajtó elterjesztése és az írott művek, az irodalom népszerűsítése – amibe a 18-19. században már a szalonok, a nagypolgárság mellett az arisztokrácia is bekapcsolódik.

Az újság és a könyv lesz a tudás és a műveltség forrása, a tudomány eszköze, a racionalizmus, a felvilágosodás példatára. (Hogy az írott szó, a sajtó mit jelent az európai társadalom történetében, változásaiban, azt Habermas elemezte a könyvdömpingből kiemelkedő, rendkívüli jelentőségű munkájában. A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozásában.) A műveltség

terjedése az iskolákon, az írás megtanításán alapul. Az írás a verbális gondolkodás szükséges kifejezési formája. A 18-19. századra már az alsóbb néprétegek is tudnak legalább egy keveset írni, olvasni a kalendáriumokat, és felolvasni a Bibliát.

A szociáldemokrata párt az 1890-es években már nemcsak nyolcórás munkaidőt követel, hanem jogot a napi nyolcórás művelődéshez, pl. az olvasáshoz, az iskolába járáshoz.

Amerikában az 1890-es években jön létre a képregény a valódi irodalom pótlékeként, tömeges médiumként, s már hódít a fénykép, kiszorítván a táblaképet eredeti funkcióiból.

Dióhéjban a kultúra történetéből. S most még dióhéjban a lélektanból is, az egyedfejlődésből. Minden emberi lény nemcsak a biológiai evolúció állomásait reprodukálja méhen belüli élete során, hanem egyedi léte is az emberiség fejlődésének reprodukálásával kezdődik. Viszonylag későn jelenik meg az álomkép (8-9 hónapos korban), s viszonylag későn a képzelet működése. A 3-4-5 éves gyermek számára a rajz a természetes kifejezőeszköz, a kép az adekvát nyelv, képileg gondolkodik, s képekben találja meg, képekben képes kifejezni érzelmeit, szorongásait, helyét a világban, kapcsolódásait. 6-7 évesen is képek révén tájékozódik, orientációs bázisai a közvetlen környezet tárgyi elemei, a színek, a formák s lassan a tér. Mihelyt a síkszemléletet felváltja a térszemlélet, háttérbe szorulnak a képi elemek a gondolkodásban, és megjelennek a verbális, intellektuális elemek. A 9-10 éves gyereket már nem a kép-sík, hanem a tér érdekli, elutasítja a rajzolat, az intellektuális gondolkodás, a logikai elemek izgatják. Olvasni kezd, mesehallgatóból önálló irodalomfogyasztóvá válik. Ha hagyják felnőni, ha felnőttnek kezelik.

Ebbe a természetes folyamatba avatkozik bele a televízió és a film, a diafilm, a mozi, a videó. Továbbá a mesekönyvek helyett a képregény és a képesújság.

A mesekönyvet, gyermekverseket hallgató gyerek elképzeleli a szereplőket úgy, ahogyan az ő saját, valóságos tapasztalatai és fantáziavilága alapján léteznek, kivetíti legbelső énjé szorongásait, agresszióit, megmagyarázhatatlan sejtjelmeit, okokat, magyarázatokat talál az együttműködés során, megfoghatóvá válik a megfoghatatlan és megfoghatatlanná a megfogható, ezáltal értelmeződik a világ.

A diafilmek Jancsi és Juliskája, János vitéze, Aladdin és csodalámpája, a mozifilmek Csipkerózsikája, Hamupipókéje elveszi a gyerektől a képzeletbeli képteremtés lehetőségét. Az azonosulásnak

és azonosításnak más síkja ez. Konkrétumokhoz kötött, egysíkúbb, sematikusabb, és ami a legfontosabb: személytelenebb.

A televízió rengeteg hasznos és haszontalan, tájékoztató és felesleges információhoz juttatja a gyerekeket. Több mint egy évtizede saját kutatásom győzött meg a televízió szükséges és hasznos mivoltáról nem értelmiségi környezetben, s főként és leginkább hátrányos helyzetű falusi gyerekek számára. Többet tudnak, több mindenről informálódnak, több közhasznú ismerethez jutnak. Igaz. De mindez elszegényíti a képzelet működését. A séma-teremtésben a képregény vezet, és a televízió sem áll a helyzet magaslatán.

Aki gyerekkorban megszokja a kényelmes, paszszív formát – mi (televízió, képűjság, film, képregény, videó stb.) adjuk a képet, te csak nézed és elfogadod –, attól felnőttkorában sem lehet megkívánni, hogy a felnőttgondolkodás eszközeit részesítse előnyben. Annak felnőttkorában sem kell a könyv, az irodalom, a verbális közlés és az intellektuális gondolkodás.

Csodálkozunk a nyelv elszegényesedésén, a beszélgetés lassú elhalásán, a beszéd korlátozottá válásán? Az irodalom, a színház, a prédikáció, a szülőkkel-tanárokkal folytatott beszélgetés helyett a reklám, a horror és a krimi, a képregény szocializálja az ifjúságot. Aktfotók és sztárfotók, presztízstárgy-fotók dömpingje a mindennapi közvetlen környezetben, az intimszférában, a legszemélyesebb térben.

Talán ez a képekre redukált világ az európai kultúra megtorpanásán túl mégis valami újnak a csírait rejti magába. A kulturális centrumokban a lassú széthullás, a művészetek marginális szerepkörökben, de tán a perifériákon, mint egykor a Római Birodalom szétesésének előestéjén, megjelennek az új Krisztusok, az új kultúrák? Talán a számítógépvilág, a matéria nélküli új uralkodó, az információ épp a szabad asszociációs gondolkodást igényli a logikai helyett, az individuális képzelet helyett egy sémához kötött képi gondolkodást, a személyiség helyett a személytelent? Az írás, a könyv, a reformáció, a matéria, a természettudományok helyébe lép valami más, amihez a képre alapozott tömegkommunikációs eszközök előkészítik a tömegeket? Talán épp Japán, Dél-Korea és egyéb egykori perifériák veszik át a centrumok szerepkörét, és ott a képíráshoz szokott agyban más pályákon mozog az anyagtalan információ, és másként szabályozott viselkedésükhöz, viszonylataikhoz jobban illeszkedik e képvilág?

Vagy talán illúzió volt úgy vélekedni, hogy a ráció, az intellektuális gondolkodás és nevelési eszköze, a könyv, az irodalom, az írás eljuttatható a legszélesebb tömegekhez is, az életmód jobbításával, az életkörülmények humanizáltabbá tételével, a társadalmi piramis legalján élőkben is fölkelthető az individuális önmegvalósítás igénye? Hiszen még most sem értük el, amit a munkásmozgalom száz éve igényelt. A lakásért az emberek többsége gyakran egy, másfél évtizeden át 14-16 órát dolgozik naponta. Aztán a televízióért, a videóért, a gigantposzterért és egyéb civilizációs termékekért. A képvilág fogyasztásra sarkall. A vizuális eszközök sokasága egy silányabb, értékmentesebb, érdekekre, fogyasztásra orientált, a látszatokra adó világot közvetít.

A képdömpingben meghal a képzelet, leg-sajátságosabb legindividuálisabb, senki máséval össze nem téveszthető tevékenységünk. Csak a pszichoanalitikusok tudnának arra válaszolni, vajon álmoképeink is beszűkültek, elszűrültek, sémákba merevedtek-e? Már nem álmainkat meséljük, ha van egyáltalán még kivel beszélgetnünk. Az álmokép elemzése helyett a fodrásznál, körzeti orvosnál, autószerelőnél, e maradék szociális helyszíneken a képernyőn látottakról folyik szócsere.

A szürrealizmus, az avantgárd képközlés nem jutott el a tömegfilmig, a televízióig, a képregényig, még leginkább a reklám él a képvágás, képkihagyás, utalás stb. eszközeivel. Minden többnyire megbízhatóan, szájbarágóan, agyonmagyarázóan van „képesítve”, semmit nem hagyunk a néző szabadságaként. A tömegkommunikációs eszközök többnyire ugyanazt közvetítik és ugyanígy.

Lehet, hogy a képzelet visszaszorítása, megzabolázása, a képek mindent elárasztó uralma, és a mi korunk, a vezérek, nagy tömegmanipulátorok, totális államok és totális háborúk kora között található összefüggés?

A zárt kultúrák a személyes, személyközi kommunikációra építettek. A társadalmi nyilvánosság, a nyitott kultúrák a tömegkommunikációt eredményezték. A kultúra kommercializálódásáért nagyot tettek a tömegkommunikációs eszközök, és ezen belül is élen jártak a képre alapozottak. Vagy csak ezek feleltek meg a szabályozó rendszerek zavarossá, ellentmondásossá, ellenőrizhetetlenné válásának?

A freskókon ugyanarról az istenről, képzelt történetekről, erkölcsi példázatokról láthattak képi üzenetet a faluközösség, egyházközösség tagjai, mint amelyekről a fabulák és papjaik prédikációi szóltak. Ugyanazt sugallta, erősítette az ének, a hiedelem, a

törvény. A közösség közvetlen ellenőrző, felügyelő szerepe miatt hasonlóképp viselkedtek, gondolkodtak, vélekedtek az emberek. A hatalom birtokosaihoz is közelebb álltak e közös világkép, közös szimbólumok által, mint ma az azonos társadalmi helyzetűek egymáshoz. Ez a kényszer, kényszeresség, kötöttség kétségtelenül más közérzetet eredményezhetett, mint a nyakunkba szakadt szabadság, az istenségek nélküli ég, a választásokban magunkra hagyatottság.

A jelenkori képi kultúra ugyanakkor kikezdi a totális hatalmakat is, behatol a zárt rendszerek repedésein, homogenizálja (amerikanizálja) a világot. A választás, az egyéni döntés teljes szabadsága azonban csak látszat, a sokféleség mögött is meglehetősen egyformák, egyirányúak a sémák. De ami a legnagyobb baj, hogy leginkább rombolni képes: megszüntetni a még létező vallási, etnikai, földrajzi, szubkulturális különbségeket, eltörölni a hagyomány maradványait. De mit kínál valójában a régi, a másféle, a sajátos helyett?

Egyenarcúságot a látszat-sokféleség mögött, tartalmatlan konformizmust a látszat-nonkonformizmus mögött, egyénieskedést a felnőtt individuum helyett, sémákat a személyiség helyett, értéktörlemékeket valódi értékek helyett, a világ leképezését a világot magyarázó elvek helyett. Képeket a képzelet helyett, s így a képzelet lassú, de szisztematikus meghalasztását.

Tizennyolcadik éve foglalkozom képzőművészeti, festménybefogadási, lakberendezési, tárgykultúra-kutatásokkal, a mindennapi vizuális tömegkommunikációs eszközök, a mindennapi lakó-munkahelyi-közintézményi környezet, az ember és a tárgy kapcsolatának vizsgálatával. Sokáig hittem abban, hogy a képek a nem kiváltságos rétegeket is bekapcsolják a kultúrába. Ma már tudom, hogy a képek csak a látszatát keltik annak, hogy valami a szélesebb társadalmi rétegeknek is birtokába került. Amit kaptak a réven, elvesztették a vámon. A képdömping csupán álruhás követe az egyre erőtlenebb, egyre gyengébb társadalmi nyilvánosságnak. A vizualitás korunk gyermekbetegsége. Olcsó eszköz az olcsón hatalmat gyakorlók kezében. A teljes felelőtlenséggel manipulálók arzenálja a képernyő, képregény, képmagnó stb.

Vizualitás helyett a „szó” értéknövelését pártolom. Az olvasás, az írás, a beszéd, a beszélgetés, a megszólítás, az irodalom új rangra emelését. A képzelet felszabadítását. Csak a felnőtt ember képes elképzelni az iszonyatot, ami ránk leselkedik, ami nélkülünk jött létre, s csak a felnőtt ember tudja

megfogalmazni értelmes beszédben, elmondott és leírt szövegben a tovább élés, az emberi módon történő létezés kritériumait. Képes képzelete segítségével belátni, hogy az egyéni felelősség az egyetlen, ami ma szembeállítható a felettünk zajló döntésekkel. Csak a hangos szó állíthatja meg a kezét, amelyik megnyomhatja a feltehetően képjellel ellátott gombok közül valamelyiket. Aki nap mint nap a képernyő előtt ül, talán észre sem veszi a még fellobbanó utolsó képet.

Képzelet, képesség, képtelenség, eljátszhatunk a szavakkal, s eljuthatunk az énképhez, melyet a képdömping által elszegényített képzeletünk képtelen keretek közé rendezni. Legfőbb képességünk a rend – de lehet-e még rendet teremteni e képekkel elárasztott, gyermeteg kultúrában?

Első megjelenés: *Jelenkor*, 1988. 5. szám, 461-472.

Mark Rothko: Cím nélkül (Kék, sárga, zöld), 1954. 38x 28, mgt.